

جستارهایی در اقتصاد مقاومتی

(پایش اقتصادبایدار)

عادل پیغمبی

استادیار دانشکده معارف اسلامی و اقتصاد دانشگاه امام صادق (ع)

علیرضا سعیدآبادی

دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری علمی و فناوری دانشگاه تهران

مونا پاشا

دانشجوی دکتری آینده‌پژوهی دانشگاه تهران

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

کتابسادیق

جستارهایی در اقتصاد مائستی / این اقتصاد (پایدار) ■ تألیف: عادل پیغامی، علی اصغر سعدآبادی و مونا پارسا
ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۵ ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: مجتمع چاپ و صحافی برتر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۳۷-۶

قیمت: ۱۰۵.۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ و منطبق به ناشر است.

سرشناسه: پیغامی، عادل، ۱۳۰۱-۱۳۰۲
عنوان و نام پدیدآور: جستارهایی در اقتصاد مائستی (پایان اقتصاد) / پایدار //
تألیف: عادل پیغامی، علی اصغر سعدآبادی و مونا پارسا.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۲۰۲ ص
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۳۷-۶
شناسه افزوده: سعدآبادی، علی اصغر، ۱۳۶۷-
شناسه افزوده: پارسا، مونا، ۱۳۶۷-
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
کد کتابشناسی ملی: ۴۴۵۶۹۱۱

فهرست مطالب

۱۳	پیشگفتار مؤلف
۱۵	مقدمه
۲۲	یادداشت‌ها
۲۳	فصل اول: اقتصاد پایداری
۲۳	۱- اقتصاد پایداری
۲۵	۱-۱- اقتصاد مقاومتی
۲۹	۲-۱- شاخص‌های اقتصاد پایداری
۳۲	۱-۲-۱- بلژیک
۳۶	۲-۲-۱- تایلند
۴۱	۳-۲-۱- انگلیس
۴۲	۴-۲-۱- چین
۴۳	۵-۲-۱- آمریکا
۵۵	فصل دوم: روش‌شناسی
۵۵	۲- روش‌شناسی پژوهش
۵۶	۱-۲- کاربرد دلفی فازی به منظور شناسایی شاخص‌ها
۶۴	یادداشت‌ها
۶۵	فصل سوم: بعد برنامه‌ریزی و مدیریت
۶۵	۳- برنامه‌ریزی و مدیریت
۶۷	۱-۳- برخورداری از سیستم برنامه‌ریزی داوطلبانه
۶۷	۱-۱-۳- مراجعه برنامه‌ریزان به مراکز تجمع
۶۸	۲-۱-۳- تشکیل جلسه‌های اطلاع‌دهی به وسیله مؤسسه برنامه‌ریزی

۶۸	۳-۱-۳- تشکیل شوراهای برنامه‌ریزی محلی
۶۹	۳-۲- برخورداری از سیستم برنامه‌ریزی سازمان‌یافته
۶۹	۳-۲-۱- شیوه‌های انفعالی
۷۰	۳-۲-۲- شیوه‌های فعال
۷۱	۳-۳- استراتژی‌های مدیریت توزیع درآمد ملی
۷۶	۳-۴- تدوین برنامه‌های آینده‌نگر
۷۶	۳-۵- تدوین چشم‌انداز
۷۷	۱-۶- استراتژی‌های درآمد پایدار
۷۸	۲-۷- برخورداری از نظام کارآفرینی در برنامه‌ریزی
۸۰	۳-۸- مدیریت بهنجاری آموزش دیده
۸۱	۳-۹- مدیریت همکاری‌های بین‌المللی
۸۲	یادداشت‌ها
۸۵	فصل چهارم: بعد انسانی فرهنگ
۸۵	۴-۱- انسانی و فرهنگی
۸۶	۴-۱-۱- سرمایه انسانی کارآمد
۸۸	۴-۲- داشتن وجدان کاری
۹۰	۴-۳- رعایت انضباط اجتماعی
۹۰	۴-۴- تمایل به کار گروهی
۹۱	۴-۵- برخورداری از اعتقادات و هنجارهای مشترک
۹۱	۴-۶- مشارکت شهروندی
۹۲	۴-۶-۱- مشارکت انفعالی
۹۲	۴-۶-۲- مشارکت بسیجی
۹۳	۴-۶-۳- مشارکت تعاملی
۹۳	۴-۷- دسترسی به دانش و معرفت
۹۳	۴-۸- کیفیت زندگی
۹۹	یادداشت‌ها
۱۰۱	فصل پنجم: بعد نظام زیرساختی و عملیاتی
۱۰۱	۵-۱- نظام زیرساختی و عملیاتی
۱۰۲	۵-۱-۱- زیرساخت‌های مهارت انسانی
۱۰۴	۵-۲- زیرساخت محیط کلان اقتصاد
۱۰۵	۵-۳- زیرساخت محیط فناوری

۱۰۷	۴-۵- نوآوری در نظام زیرساختی و عملیاتی
۱۰۸	۵-۵- زیرساخت‌های فیزیکی برای رقابت‌پذیری
۱۰۹	۶-۵- زیرساخت‌های آموزشی
۱۱۰	۵-۶-۱- یادگیری زندگی کردن با هم
۱۱۰	۵-۶-۲- یادگیری دانستن
۱۱۱	۵-۷- سناریوپردازی‌های موجود جهت حفاظت از زیرساخت‌ها
۱۱۲	۵-۸- مطابقت زیرساخت‌های عملیاتی با اقتصاد پایدار
۱۱۳	صفا ششم: بعد ارتباطی و اطلاعاتی
۱۱۳	۶- ارتباطی و اطلاعاتی
۱۱۵	۶-۱- بررسی اطلاعاتی
۱۱۵	۶-۲- وجه منابع اطلاعاتی کارآمد
۱۱۷	۶-۳- بررسی سیستم‌های اطلاعات مدیریت
۱۱۸	۶-۴- کیفیت داده‌های ارتباطی و اطلاعاتی داخلی
۱۱۸	۶-۵- کیفیت واحدهای ارتباطی و اطلاعاتی خارجی
۱۱۸	۶-۶- بایگانی، ثبت و ارتباط اسناد در سیستم ارتباطی
۱۲۰	۶-۷- موقعیت شبکه‌های اطلاعاتی
۱۲۳	فصل هفتم: بعد زیست‌محیطی
۱۲۳	۷- زیست‌محیطی
۱۲۵	۷-۱- بهره‌مندی بهینه از منابع طبیعی
۱۲۶	۷-۲- الگوی مصرف انرژی
۱۲۷	۷-۳- مدیریت پسماند
۱۲۸	۷-۴- استفاده از تکنولوژی‌های سبز
۱۲۹	۷-۵- میزان استفاده از ترکیبات شیمیایی زیان‌آور
۱۲۹	۷-۶- میزان جلوگیری از انتشار آلاینده‌ها (حفاظت لایه ازن)
۱۳۰	۷-۷- میزان تغییرات آب و هوایی مساعد
۱۳۲	۷-۸- میزان منابع قابل تجدیدپذیر
۱۳۳	۷-۹- حفظ تنوع زیستی
۱۳۷	فصل هشتم: بعد اقتصادی
۱۳۷	۸- اقتصادی
۱۴۰	۸-۱- هزینه تحقیق و توسعه
۱۴۲	۸-۲- میزان صنعتی‌سازی مجدد صنایع

۱۴۲	۸-۳- سرانه سرمایه‌گذاری
۱۴۲	۸-۴- میزان بهره‌گیری تولیدکنندگان از خدمات اعتباری
۱۴۳	۸-۵- بهره‌وری منابع
۱۴۴	۸-۶- مدیریت مصرف
۱۴۶	۸-۷- میزان رشد بودجه عمومی
۱۴۷	۸-۸- مثبت تراز تجاری واردات و صادرات
۱۴۹	۸-۹- کاهش نرخ بیکاری
۱۵۰	۸-۱۰- درآمد ملی پایدار
۱۵۰	۸-۱۱- راندمان تولید
۱۵۱	۸-۱۲- کفایت اطمینان
۱۵۱	۸-۱۳- عدالت اجتماعی
۱۵۳	۸-۱۴- رفاه پایدار
۱۵۴	۸-۱۵- نظام اصناف اقتصادی
۱۵۵	۸-۱۶- میانگین رشد سالانه تولید ناخالص داخلی (GDP)
۱۵۶	۸-۱۷- میزان کالاهای مصرفی به‌رام وجود
۱۵۹	فصل نهم: بعد سیاسی
۱۵۹	۹- سیاسی
۱۶۱	۹-۱- سیاست‌گذاری توسعه کارآفرینی
۱۶۳	۹-۲- سیاست‌های تنظیم محصولات داخلی
۱۶۶	۹-۳- ارتقاء سیاست‌های عمومی سلامت
۱۶۸	۹-۴- سیاست‌های برخورد با فساد
۱۶۹	۹-۵- مدیریت سیاست‌های تبلیغاتی
۱۷۰	۹-۶- سیاست‌های مدیریت مخارج حمل و نقل
۱۷۲	فصل دهم: جمع‌بندی
۱۷۷	منابع
۱۹۱	نمایه

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
 وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است. از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن می باشد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه امثال و دیگر گون می سازد.

از سوی دیگر «سیاست ها» تابع اصول و بنیادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهره مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون توانایی های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش هم‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌پار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی‌های موجود در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... مدیوم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهاده‌اند، ارتقای کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت به جمعیت مکتسب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (انشاءالله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار مؤلف

ستاس بی‌شمار از آن خدایی است که فروغ نورافشان شکوه و عظمتش از حق خرده‌ها و اندیشه‌های ناب و پاک بندگان ترقی‌خواه و کمال‌طلبش همواره پرتوافکن است. راه و رسم والا و هدف بلندش را با منطق رسای قرآن و سیره پیروان را سیر جلوه‌گر می‌سازد. امروزه، قدرت‌های اقتصادی بزرگ‌ترین بخش زندگی ما را تحت سیطره خود دارند. تئوری‌ها و مفاهیم توسعه اقتصادی که در قرن گذشته وجود داشته، اکنون نمی‌توانند نیازهای انسانی را تأمین کند و تنها در زنجیره‌ای از مطالعات حمایت محیطی خلاصه می‌شود. این مسائل موجب سد تا دیواره‌های جدیدی ارائه شود. در ابتدای دهه ۱۹۹۰م، بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، گروه زیادی از کشورها با ویژگی خاص توسعه‌ای خود در در گروه کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه تقسیم شدند و از آن زمان تاکنون سوره‌های اقتصادی متنوعی بیان شده است. با وجود تمامی تلاش‌های صورت گرفته، مفهوم اقتصاد پایدار همواره با تفسیر و تعریف مباحث زیادی در خصوص اهدافی پیشنهادی جدید اجتماعی و مدیریتی بیان شده است. اگر مفاهیم اقتصاد پایدار به وسیله اصول جدید و پیش‌فرض‌های روش‌شناختی جدید تقویت شوند، درک ماهیت پایداری و همراهی آن با تعریف جدید اقتصاد پایدار آسان‌تر خواهد بود. امروزه، پایداری اقتصادی عاملی حیاتی شناخته می‌شود؛ از این رو می‌بایست به مشکلاتی همچون درآمد محدود و ناپایدار، عدم تنوع در فعالیت‌های اقتصادی، کمبود فرصت‌های اشتغال، گسترش فقر و بیکاری و به تبع آن مهاجرت‌های روستایی، نرخ رشد منفی جمعیت، فشار بر منابع

اقتصادی محدود و توجه به پیشرفت‌های روزافزون فناوری‌های نوظهور توجه کرد و هرچه بیشتر به موضوع پایداری اقتصاد در فضایی که جهان به سمت دهکده جهانی و جهانی‌شدن پیش می‌رود متمرکز شد و خود را برای برخورد با عوامل پیش‌رو آماده کرد. در ابتدا با نگاهی به ابعاد داخلی موضوع و بیان منظره‌هایی مقبول و ارائه درباره بحث، عنوان اقتصاد پایدار و حالت پایدار در اقتصاد ایران را بررسی خواهیم کرد. با توجه به این مطلب که بحث اقتصاد مقاومتی به مثابه راهکار بومی استنادکردنی است، نخست به اقتصاد مقاومتی توجه می‌کنیم و در نگاه بعدی ابعاد و شاخص‌های مرتبط را با نگاه رشد اقتصادی درون‌زا و مقبول برای اندازه‌گیری مقادیر پایداری مطرح خواهیم کرد. کتاب حاضر دو هدف دارد: نخست تشریح مفهوم اقتصاد پایدار و در کنار آن مقایسه‌ای هرچند کوتاه با مفهوم اقتصاد مقاومتی؛ دوم تبیین ابعاد و شاخص‌های اقتصاد پایدار در هفت بُعد اصلی و زیرشاخص‌های آن، برای نایل به اقتصاد مقاومتی با استفاده از روش دلفی فازی. اقتصاد پایدار ملی در کنار مدل بومی اقتصاد مقاومتی یک پروژه کلان ملی است که تحقق آن مشارکت همه به اتحاد ملت را طلب می‌کند و هر کس در هر مقام و موقعیت می‌تواند در این زمینه نقشی ایفا کند. ما می‌توانیم با عزم ملی و کار و مدیریت جهادی الگویی الهام‌بخش از اقتصاد نظام اسلامی را به جهانیان عرضه کنیم.

این کتاب با راهنمایی‌ها و کمک‌های ارزنده دوستان و همراهان به سرانجام رسیده است و مؤلفان از همه این عزیزان به‌ویژه آقای دکتر مصطفی جمعی نسب، عضو هیئت علمی و مدیر گروه مطالعات اقتصادی مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق علیه السلام، و جناب آقای یاسر سلیمانی کمال تشکر و قدردانی را دارند. امید است تا با درمیان‌گذاشتن نظرات، پیشنهادات و انتقادات با مؤلفان، کابی کامل‌تر و مصون‌تر در نسخه‌های بعدی ارائه شود.

عادل پیغامی، علی‌اصغر سعدآبادی، مونا پارسا

تهران، اردیبهشت ۱۳۹۵

مقدمه

مروند، پایداری اقتصاد علاوه بر کیفیت و کمیت تولید بر مکانیسم بازار، که قیمت‌ها را تعیین می‌کند، وابسته است. در واقع، این مکانسیم پارامترهای اجتماعی و زیست‌محیطی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. منطق شعار اقتصاد پایدار، پایداری برای مدت زمان طولانی است، در مقابل یک اقتصاد در حال رشد، یک اقتصاد پایدار تلاش نرخ عدم تعادل در درازمدت را مورد توجه قرار می‌دهد. از آنجایی که پایداری تلاشی برای ایجاد حالت پایدار است، حداقل یک معیار برای زیست‌محیطی معرفی شود. مثلاً، در حالت پایدار آلاینده‌های اقتصاد با نرخ رسدی به ظرفیت پذیرش آلودگی از محیط زیست را در تولیدات اقتصادی دارند نباید از مقادیر اندازه‌گیری در حالت پایداری تجاوز کنند (Daly, 1997). «آلاینده‌هایی که تجمع آن‌ها تهدیدی برای یکپارچگی زیست‌محیطی و تعادل به کاهش با درآمد ظرفیت رشد اقتصادی است» (Czech, Daly, 2004, p. 71).

از این‌رو، برای روشن‌تر شدن بحث اقتصاد پایداری باید ابعاد و شاخص‌های مطرح‌شده درباره موضوع را بیان کرد و به اندازه‌گیری معیارها توجه کرد. ابتدا با نگاهی به ابعاد داخلی این موضوع و اینکه به این بحث از چه زاویه نگاه شده و از چه منظرهایی مقبول و ارائه کردنی است، بحث را مطرح و عنوان اقتصاد پایدار و حالت پایدار در اقتصاد ایران را بررسی خواهیم کرد. با توجه به این مطلب که بحث اقتصاد مقاومتی به‌مثابه راهکار بومی استناد کردنی است، در ابتدا به اقتصاد مقاومتی توجه می‌کنیم و در نگاه بعدی ابعاد و شاخص‌های مرتبط را با نگاه رشد اقتصادی درون‌زا و مقبول

برای اندازه‌گیری مقادیر پایداری مطرح می‌کنیم. موضوع اقتصاد مقاومتی را مقام معظم رهبری در سال ۱۳۸۹ مطرح کردند. بر اساس آن اقتصاد مقاومتی عبارت است از «کاهش وابستگی‌ها، تأکید روی مزیت‌های تولید و تلاش برای خوداتکایی». هدف اقتصاد مقاومتی بازسازی و احیای اقتصاد ملی بیان شده است. از جمله الزامات اقتصاد مقاومتی براساس آموزه‌های دینی؛ ایمان، تعبد، کار و تلاش، عدالت، گردش سالم اقتصادی، اعتدال در مصرف، مسئولیت انحصار، تمرکز اموال، ثروت و ... است (معلمی، ۱۳۹۱، ص ۸۲). این اقتصاد را باید قوی کنیم تا دشمن از تأثیرگذاری از این ناحیه مأیوس شود. وقتی دشمن مأیوس شد، خیال ملت و مسئولین کشور هم راحت خواهد شد (خواص، ۱۳۸۸، ص ۱۵).

در رابطه با رشد اقتصادی، رسیدن به خودکفایی و اقتصادی پایدار از اواخر دهه ۸۰م تحقیقات زیادی در زمینه الگوهای رشد انجام شد، که منجر به ایجاد الگوهای جدیدی به نام الگوهای رشد درون‌زا^۱ شد. مطالعات در زمینه رشد اقتصادی شامل سه جریان معرفی شده است، که از نظر تاریخی و روش‌شناختی متفاوت‌اند:

۱) «جریان کلاسیک» که پیشگامان آن در سده هیوم^۱ و آدام اسمیت هستند. این جریان در قرن هیجدهم شکل گرفت و به عنوان استوارت میل^۲ و کارل مارکس^۳ در اواسط قرن نوزدهم پایان یافت.

۲) «نئوکلاسیک» که به تحقیق در زمینه رشد با داده‌های آماری جدید که بعد از جنگ جهانی دوم فراهم شد. نظرات نئوکلاسیکی، پیشرفت تکنولوژی را به مثابه عامل برون‌زا و انباشت سرمایه را به مثابه عامل درون‌زای رشد تولید در نظر می‌گیرد. آثار مؤثر در این جریان متعلق به روبرت سولو^۴، سیسمون کوزنتس^۵، موزز آبراموویچ^۶، هولیس چنری^۷ و ادوارد دنیسون^۸ است.

۳) جدیدترین جریان «جریان درون‌زا» که فرضیات نئوکلاسیک و کلاسیک‌ها در مورد بازارهای ایده‌آل و بازده نزولی عوامل به‌ویژه سرمایه را رد می‌کند. عبارت «رشد درون‌زا» از مجموعه متنوع کارهای نظری و تجربی پدیدآمده

در دهه ۱۹۸۰ وارد عرصه اقتصاد شده است. رشد درون‌زا با تأکید بر این نکته که رشد اقتصادی پیامد سیستم اقتصادی است نه نتیجه نیروهای وارده از خارج، خود را از رشد نئوکلاسیکی متمایز می‌کند. آن‌ها فعالیت‌های مبتنی بر نوآوری با جهت‌گیری تجارت در واکنش به محرکه‌های اقتصادی را به‌مثابه موتور اصلی پیشرفت تکنولوژی و رشد اقتصادی در نظر می‌گیرند. چهره‌های اصلی این جریان کنت ارو، روبرت لوکاس^{۱۱}، چین گروسمن^{۱۲} و آل‌هانایم^{۱۳} هستند (پژوهان، ۱۳۸۸). این الگوها معتقدند که سازوکارهای درونی اقتصاد مانند آموزش، سطح مناسبی از علم و مهارت، پژوهش و ... در رشد اقتصادی نقش دارند.

البته دولت‌ها نیز بر دافعالان رشد درون‌زا بی‌توجهی به عامل سرمایه و فناوری نیست، بلکه سه‌مقدن هر یک از این موارد از اجزای ضروری رشد هستند، اما به‌کارگیری مجموعه‌ای از سیاست‌ها در کنار سرمایه و فناوری، نرخ رشد اقتصاد را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. الگوهای جدید رشد، رویکردها و الزامات، تحقق یک رشد پایدار را گسترش تجارت، توسعه سرمایه انسانی، ارتقای بهره‌وری و سیاست‌های کارآمد دولت می‌دانند. عبارت دیگر، براساس این مطالعات، رشد اقتصادی براساس مجموعه‌ای از فعالیت‌های اقتصادی رخ خواهند داد. در دنیای امروز، یکی از وجوه بارز تمایز میان کشورها، سرمایه‌های انسانی و آموزش دیده آن است. آموزش و پرورش ظرفیت رشد علمی و فنی و تکنولوژی مردم را برای انجام تحقیقات کاربردی و اختراعات و اشفاف‌افزایش داده و موجب می‌شود نیروی کار خود را با تغییرات و تحولات جهانی که در تکنولوژی کالاهای سرمایه‌ای ایجاد می‌شود تطبیق دهد و بتواند از ماشین‌آلات و تجهیزات و تکنولوژی‌های پیشرفته بهتر استفاده کند (Texeira and Fortuna, 2004).

با توجه به این مسئله اگر زمینه لازم جهت کارکرد این سازوکارها ایجاد نشود، نمی‌توان یک رشد پایدار اقتصادی را انتظار داشت. با توجه به اینکه اغلب کشورهای اسلامی، از جمله کشورهای در حال توسعه و یا کمتر توسعه یافته بوده و با معضلاتی همچون سطح پایین درآمد سرانه و نرخ‌های

نازل رشد اقتصادی روبه‌رو می‌باشند؛ لذا این کشورها برای رهایی از چنین مشکلاتی نیازمند رشد اقتصادی سریع و مستمر هستند. اما برای تحقق رشد اقتصادی در جوامع مختلف و از جمله کشورهای اسلامی، محدودیت‌های متفاوتی مطرح بوده است، که با توجه به این محدودیت‌ها، راه‌حل‌های متنوعی ارائه و به اجرا گذاشته شده است. یکی از راه‌هایی که موفقیت‌های قابل ملاحظه‌ای را برای برخی کشورها به دنبال داشته، اتکا به تجارت خارجی و تریبندی عرضه در بازارهای بین‌المللی است. در واقع باز کردن اقتصاد بر روی تجارت خارجی به رقابت بیشتر می‌انجامد، با گسترش رقابت، بنگاه‌های داخلی با ناریابی بیشتری از منابع موجود استفاده کرده و بهره‌وری خود را بهبود می‌بخشند. همچنین، گسترش روابط تجاری می‌تواند موجب افزایش سرعت انتشار تکنولوژی شود که این امر نیز همراه با رقابت بین‌المللی، سبب افزایش بهره‌وری شرکت‌های داخلی و رشد اقتصادی می‌شود (Crabbée, 1998). از طرف دیگر، یک کشور را طبق صادرات می‌تواند کالاهایی را وارد نماید که خود قادر به تولید آنها نیست. منابع و امکانات در مکان‌ها و بخش‌هایی به کار گرفته می‌شوند که از کارایی بیشتری برخوردار باشند، روش‌های تولیدی مناسب‌تری به کار گرفته خواهد شد و بهره‌وری افزایش می‌یابد، لذا تولید جهانی به میزان حداکثر خود توسعه می‌یابد. بنابراین رشد صادرات موجب افزایش درآمد و اشتغال شده و با فراهم آوردن امکان بهره‌گیری از صرفه‌های مقیاس، بهره‌گیری از تکنولوژی پیشرفته، امکان تخصیص بهینه منابع و افزایش رقابت در تولید محصولات، می‌تواند موجب افزایش بهره‌وری کل عوامل تولید و رسیدن به رشد اقتصادی بالاتر را فراهم آورد (Edwards, 1998).

مقام معظم رهبری «معظم له» در این باره می‌فرمایند: «ایران اسلامی با استعداد‌های سرشار معنوی و مادی و ذخایر و منابع غنی و متنوع و زیرساخت‌های گسترده و مهم‌تر از همه برخوردار از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ برای پیشرفت، اگر از الگوی اقتصادی بومی و

علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است، پیروی کند نه تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل یک جنگ اقتصادی تمام‌عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده به شکست و عقب‌نشینی وامی‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار مانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و ... در آن رو به افزایش است با حفظ ستاردهای کشور در زمینه‌های مختلف و تداوم پیشرفت و تحقق آرمان‌ها اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌یاب، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیش‌رو را محقق سازد و الگویی انبساط‌بخش در نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد. اکنون با مذاقه لازم و پس از شورت باجمع تشخیص مصلحت نظام، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی که رادار و تکمیل سیاست‌های گذشته، خصوصاً سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی و با چنین نگاهی تدوین شده و راهبرد حرکت صحیح اقتصاد کشور به روی این اهداف عالی است، ابلاغ می‌شود. لازم است قوای کشور بر رنگ و بازمان‌بندی مشخص اقدام به اجرای آن کنند و با تهیه قوانین و مقررات لازم و تدوین نقشه راه برای عرصه‌های مختلف، زمینه و فرصت مناسب برای ترقی‌آفرینی مردم و همه فعالان اقتصادی را در این جهاد مقدس فراهم آورند تا بفضل الهی حماسه اقتصادی ملت بزرگ ایران نیز همچون حماسه سیاسی در برابر چشم جهانیان رخ کند» (سیدعلی خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۱۱/۲۹).

اقتصاد مقاومتی یعنی تشخیص حوزه‌های فشار یا در شرایط کنونی تحریم و متعاقباً تلاش برای کنترل و بی‌اثرکردن و در شرایط آرمانی تبدیل چنین فشارهایی به فرصت، که قطعاً باور و مشارکت همگانی و اعمال مدیریت‌های عقلایی و مدبرانه پیش‌شرط و الزام چنین موضوعی است. اقتصاد مقاومتی کاهش وابستگی‌ها و تأکید روی مزیت‌های تولید داخل و تلاش برای خوداتکایی است. منظور از اقتصاد مقاومتی واقعی، یک اقتصاد

مقاومتی فعال و پویاست نه یک اقتصاد منفعل و بسته چنان که مقاومت برای دفع موانع پیشرفت و کوشش در مسیر حرکت و پیشرفت تعریف می شود. در واقع، هدف در اقتصاد مقاومتی آن است که بر فشارها و ضربه های اقتصادی ازسوی نیروهای متخاصم که سد راه پیشرفت جامعه است غلبه کرد.

نکته: برخی از مردم اقتصاد مقاومتی و ریاضت اقتصادی را یکی می دانند و یا تصور می کنند اقتصاد ریاضتی یکی از شاخه های اقتصاد مقاومتی است در حالی که این دو اصطلاح کاملاً متفاوت اند و هیچ ارتباطی به یکدیگر ندارند. اقتصاد مقاومتی را اقتصاد موازی نیز می گویند. یعنی همان طور که انقلاب اسلامی با توجه به نیاز خرد اقدام کرد به تأسیس نهادهایی مانند کمیته امداد و جهاد سازندگی و سپاه پاسداران و بنا بر مسکن، امروز نیز بایستی برای تأمین اهداف انقلاب این پروژه را ادامه دهد و تا میل به؛ چرا که انقلاب اسلامی به اقتصاد مقاومتی و به نهادهای مقاومتی در اقتصاد نیاز دارد که چه بسا ماهیتاً از عهده نهادهای رسمی اقتصادی برنمی آید. پس، نهادهای موازی برای این کار ویژه ایجاد کند. ازسوی دیگر اقتصاد مقاومتی برانگیزد دیگری از «اقتصاد ترمیمی» نیز است؛ یعنی اقتصادی که در پی «مقاوم سازی»، «آسیب زدایی»، «خلل گیری»، «ترمیم» ساختارها و نهادهای فرسوده و ناکارآمد موجود است (معلمی، ۱۳۹۱، ص ۸۲). برداشت دیگر از اقتصاد مقاومتی «اقتصاد دفاعی» است، یعنی باید ابتدا بررسی شود که مخالفان ما حمله به اقتصاد ایران و اختلال در آن را چگونه و با چه ابزارهایی صورت می دهند. بنابراین، وقتی به اقتصاد مقاومتی می توان دست یافت، که ابزارها و شیوه های هجمه دشمن را پیشاپیش شناخته باشیم و براساس آن ها استراتژی مقاومت خود را علیه آنان تدوین و اجرا کنیم. بدین است تا پدافند دشمن شناخته نشود، مقاومت متناسب با آن نیز طراحی و اجرا نخواهد شد. و نهایتاً اینکه اقتصاد مقاومتی را اقتصاد الگو می نامند؛ زیرا اساساً اقتصاد مقاومتی یک رویکرد کوتاه مدت سلبی و اقدامی صرفاً پدافندی نیست؛ این رویکرد چشم اندازی کلان به اقتصاد جمهوری اسلامی ایران دارد و یک اقدام بلندمدت است. این تعریف هم که به نظر می رسد دور از دیدگاه های رهبر معظم

انقلاب نیست، رویکردی ایجابی و دوراندیشانه دارد. در این رویکرد، ما در پی «اقتصاد ایده‌آلی» هستیم که هم اسلامی باشد و هم ما را به جایگاه اقتصاد اول منطقه برساند؛ اقتصادی که برای جهان اسلام الهام‌بخش و کارآمد است و زمینه‌ساز تشکیل «تمدن بزرگ اسلامی» است. بدین معنا اساساً در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، یکی از مؤلفه‌های مهم الگو می‌باید متضمن مقاومت و تحقق آن باشد (نظمی، ۱۳۹۳). از این رو، با توجه به مفهوم اقتصاد پایداری و با توجه به ابعاد آن، بسیاری از معیارهای مطرح شده در اقتصاد مقاومتی را می‌توان به مثابه شاخص‌ها و زیرشاخص‌های مطرح در بحث پایداری اقتصاد مطرح کرد. در این پژوهش ابتدا با تعاریف از اقتصاد پایدار و اقتصاد مقاومتی به مقایسه معیارهای چند کشور مطرح در این بحث، اهمیت پرداخت و در ادامه ابعاد و شاخص‌ها و زیرشاخص‌های مطرح شده را بر می‌تابیم.

در مجموع، کتاب حاضر هر چند که در آن دقت نظر و رفت و برگشت‌های متعددی صورت گرفته است، بی‌شک بی‌عیب و نقص نخواهد بود. از این رو، از افرادی که در این زمینه همتا، دقت و بصیرت دارند و شایسته مراتب تقدیر و تشکرند پیشاپیش عرض گزاریم. در پایان، از آقای دکتر مصطفی سمیعی‌نسب، عضو هیئت علمی و مدیر گروه مطالعات اقتصادی مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع)، و جناب آقای یاسر سامان سال تشکر را به خاطر عنایات بی‌کرانشان داریم.